

TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI BİR YARATICI DRAMA ATÖLYESİ BİLE ŞİDDET ÜRETEBİLİR Mİ

Fatma KEÇELİ*

Özet

Bu bildiri ikili karşıtlıkları, tüm kategorik düşünme biçimlerini yapı sökümü uğratan, post yapısalcı bir yaklaşımla, toplumsal cinsiyet, şiddet ve drama ilişkisini sorgulayacak ve toplumsal cinsiyetin diğer baskı sistemleriyle nasıl kesiştiği üzerine odaklanacaktır. Herhangi bir hiyerarşik düşünme biçiminin kendiliğinden şiddet ürettiği ön kabulünden yola çıkarak; bir yaratıcı drama atölyesinde, eğitmen ve katılımcılar arasındaki ilişkinin, deneyime, yaşa, ırka, sosyal sınıfa, cinsiyet kimliğine, cinsel yönelime dayalı bir ayrımcılık yaratmaması için nelerin gözetilmesi gerektiği tartışılacaktır. Bu tartışma yaratıcı drama atölyesinin planlanmasından, uygulama aşamasına kadarki tüm aşamaları dikkate alınarak yapılacak ve anti-hiyerarşik, anti-otoriter, dolayısıyla şiddet içermeyen yaratıcı drama atölyesinin imkanları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, şiddet, yaratıcı drama, hiyerarşi, ayrımcılık

EVEN A GENDER SENSITIVE CREATIVE DRAMA WORKSHOP CAN CREATE VIOLENCE

ABSTRACT

This presentation examines dual contradictions, relations between gender, violence and drama with a post-constructionist approach which deconstructs all the categorised thinking systems, and focuses on how gender intersects with other oppression systems. By acknowledging that any hierarchical thinking system creates violence by itself; the discussion will focus on what can be done in order to not to create a hierarchical relation between the trainer and the participants based on experience, age, race, social class, gender identity and sexual orientation in a creative drama workshop. This discussion will cover from the planning to practising of a creative drama workshop, and the possibilities of having an non-hierarchical, non- authoritarian, and therefore violence-free creative drama workshop will be discussed.

Keywords: gender, violence, creative drama, hierarchical, discrimination

---

* Yrd.Doç.Dr., Düzce Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Tiyatro Bölümü, Düzce, Türkiye, fa_keceli@yahoo.com

Hayatı ikili karşıtlıklar üzerinden okuyan düalist yaklaşım, merkeze ikiliklerden birini koyup, diğerini ikincilleştirerek hiyerarşi yarattığı için şiddetin kaynağıdır. İkincilleştirmenin, ötekileştirmenin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde gücü, egemenliği elinde tutanlar; ayrıcalıklı bir konumda olanlar, kendi iktidarlarını sarsma, sorgulama potansiyeli olan “diğerlerini” merkezin dışına itmişler, ikincilleştirmişlerdir. Erkek egemen toplumda kadın, Batı merkezli düşün ve siyaset hayatında Doğu, kapitalist dünyada emeğiyle ayakta kalmaya çalışan ya da aylıklık hakkını kullananlar, insan merkezli bakış açısında doğadaki diğer canlılar ve heteronormatif bir dünyada lgbti bireyleri.

Dikotomik düşünce farklılıkları iki ile sınırlar... Oysa yaşam, sayılamayacak kadar çok farklılık içeren çok renkli bir skaladan oluşur. Üstelik farklılıklar durağan da değildir, onlar kendilerini çoğaltırlar, sürekli hareket halindedirler. Bu yüzden dikotomik düşünce yaşamın canlılığını öldüren, farklılıkları ikiye indiren ve onlardan birini merkeze koyup diğerini yok saydığı ve hatta ölüm fermanını ilan ettiği için ayrımcılıkların en temel kaynağıdır. İşte bu nedenle ikili cinsiyet sisteminin kabulü de, hiyerarşi yaratarak şiddet üretir. Queer feminist Judith Butler *Cinsiyet Belası* kitabında, biyolojik cinsiyetin de, toplumsal cinsiyet gibi performatif olduğunu; kültürel, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edildiğini ifade eder. Yani biyolojik cinsiyetin kendisinin bile sabit olmadığı tartışılmaktadır artık. Butler, tahakküm biçimleriyle mücadelenin, eril ve dişil kutuplaşmayı kabul ederek yapılamayacağını vurgular. Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım nedeniyle feminist öznenin bölünmeye uğradığını da ifade eder. (Cinsiyet Belası, 2012) Ona göre toplumsal cinsiyetin kendisi bir normdur ve kendine özgü düzenleyici ve disipline edici bir rejime gereksinim duyar. Bu rejim, erillik ve dişillığe atfedilen bütün anlamları yeniden tanımlar, kendine göre yoğurur ve biçimlendirir. Yeniden tanımlanmış olan erillik ve dişillik kavramları doğallaştırılır, “norm”laştırılır, normalleştirilir. Günümüz toplumunda bu normalleştirme sürecinin heteroseksist ve heteronormatif nitelikli olduğunu söyleyebiliriz. Heteronormatif düzen, sadece eşcinselliği dışlamakla kalmaz, heteroseksüelliği de son derece sınırlı bir çizgide tutmaya çalışır. Tuna Erdem, heteronormativitenin hayatımıza hiç fark etmeden nasıl sızdığını ilköğretim döneminde, hepimizin girdiği boy sırasıyla örneklendirir; “*bu coğrafyada doğup büyümüş herkes, zorunlu ilk eğitim sırasında, sıraya girme bu amaçla öndekinin omuzlarından hiza*

alma deneyimini defaatle yaşamıştır” der, “heteronormatif düzen de aynen bu şekilde oluşmaktadır” diye de ekler; “hiza alarak, önündekine göre kendi konumunu ayarlayarak, çıkıntılık yapmayarak, hareket etmeyerek, düz ve ince bir çizgide donup kalarak. Tekrar eden ve Foucaultcu anlamda disipline edici bu teknik, kişiye, hayatı boyunca içinde yer alabileceği her tür toplulukta, göze batacak biçimde farklı, ayrıksı, çıkıntı durmamayı, hizayı düzeni bozmamayı belletmeyi amaçlar.” diye de sonlandırır ifadesini. (Çakırlar ve Delice, 2012: 45)

Heteronormativite kavramı, bütün bir kültürün sonradan doğallaştırılmış ve idealleştirilmiş heteroseksüel yönelim, pratik, değer ve yaşama biçimine göre tanımlandığı, bu yönelimin dışında kalanların ısrarla marjinalleştirildiği, görmezden gelindiği, baskı ve şiddete maruz bırakıldığı veya en iyi ihtimalle “uysal ötekiler” olarak sindirildiği bir düzeni ifade eder. Bu düzen, biyolojik ve toplumsal cinsiyet bakımından birbirlerinden tamamen ayrı oldukları ve birbirlerini aile ve üreme vasıtasıyla tamamladıkları düşünülen kadın ve erkek kategorilerine dayandırılır. Heteronormativite sadece zorunlu, doğallaştırılmış heteroseksüelliği içermez; aynı zamanda kadın-erkek ikili karşıtlığına dayanan ve bunun dışında kalanları sistemden dışlayan bir biyolojik ve toplumsal cinsiyet algısını yeniden üretir. (Çakırlar ve Delice, 2012: 12)

Özetle insanın normalliği heteroseksüel normlar tarafından kurulu. Feminizm toplumsal cinsiyet kavramı yoluyla bu dar anlayışın varsayımlarını kadınları özgürleştirmek adına sorgular, Judith Butler’in queer feminist kuramı ise bu sorgulamayı radikalleştirerek feminizmi heteronormatif bir söylem olmaktan çıkmaya zorlar. (Direk, 2012: 2) Queer anlamını, normla olan muhalif ilişkisinden alır; tanımı gereği normale, baskın olanla, meşru kılınanla anlaşmazlık halindedir. Queer bütün kimlik kategorilerinin eleştiricisidir. Birleştirici bir kimlik politikasından ziyade, bütün normalleştirici, baskıcı toplumsal zorlamalara karşı ana akım heteroseksüel ve homoseksüel kategorileştirmeleri reddeder. Bütün kimliklerin hiyerarşi, dışlama, normalleştirme, itaat ve disiplin üzerine kurulu olduğunu kabul eden queer, bu yönüyle bir kimlik eleştirisi olarak da okunabilir. (Halberstam, 2013: 18) Queer sadece hegamonik heteroseksüelliğin bir eleştirisi değildir yani, bütün normalleştirme stratejilerine, normlar çokluğuna karşı bir duruştur. Çünkü normlar hiçbir zaman tek başına bulunmaz, her zaman birbirleriyle ilişkili oldukları bir ağ oluştururlar. “iktidar bir ağdır; normların birbirine

bağlılığı içinde gerçekleşen bir salınım, bir harekettir". İşte tam da sıkıntı burada başlar... Tek bir normu bile kabul etmek, koca bir iktidarı inşa etmek anlamına gelebilir. Bu çalışma, Butler'ın Foucault'dan ödünç aldığı yapıbozucu bir tarzla tüm normların, anlamların konuşulan dil ya da söylem aracılığıyla, tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak inşa edildiği ön kabulüyle, yaratıcı dramaya ilişkin anlamların da kurgusal olduğu ve bu yüzden tartışılabilir/değişebilir olduğunu hatırlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu bildiri sınırları içinde, Queer feminist bir yaklaşımın uzun uzadıya tartışılması imkansız görülmektedir. Bu yapıbozucu yaklaşımla bildiriye başlanmasının asıl sebebi; normatif sayılan, dokunulmazlığı olan konulara dokunabilmek için dayanak noktası oluşturmaktır aslında. Yani; yaratıcı dramanın normlarını tartışmaya açmaktır asıl niyet... Bu normların şiddet üretip üretmediği üzerine düşünebilmektir...

Toplumsal cinsiyet rollerinin şiddet ürettiği hepimizin kabul ettiği bir gerçek. Ama biyolojik cinsiyet kimliğinin değişmez olduğu ön kabulünün de şiddet ürettiğini fark etmemiz gerekiyor artık. Aslında tartışmayı sonlandıran, akışı kesintiye uğratan, anlamı sabitleyen, kesinleyen tüm normatif düşünme biçimleri şiddet üretiyor...

Eğer bir drama atölyesinde topyekün şiddetten kaçınmak istiyorsak, tüm kategorik düşünme biçimlerini, tüm ikilikleri yapısöküme uğratmamız gerekiyor. Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımlarda bulunmak tek başına yeterli değil yani. Yaratıcı dramada ister toplumsal cinsiyet odaklı atölye planlayalım, istersek de yaptığımız tüm atölyelerde toplumsal cinsiyete duyarlı olduğumuzu düşünelim, ama sırf bu yaklaşıma sahip olduğumuz için şiddet üretmediğimizi düşünürsek eğer, büyük bir yanılgıya düşmüş oluruz. Çünkü mesele, tüm normatif düşünme kalıplarının şiddet ürettiği gerçeğini sürekli zihinde tutabilmekte... Bu yüzden, bu bildiride yaratıcı drama atölyesinin olmazsa olmazları, bileşenleri şiddete duyarlı bir gözlükle yeniden değerlendirilecektir.

Önce çalışmayı koordine eden kişiden; eğitmenen başlayalım. Literatürde genellikle lider kavramı kullanılır. Oldukça sorunlu bir tercihtir bu. Eşit olmayan bir ilişkiye işaret eder çünkü. Bir adım önde giden, gidilmesi, varılması gereken yeri, yolu işaret eden öncül kişi... Her ne kadar yaratıcı drama liderinin özelliklerine; manipule etmeden rehberlik eden gibi ifade eklenerek, durum yumuşatılmaya çalışılsa da, eni sonu bir otorite figürü

yaratılmış olur. Ve bu durum aslında hem katılımcı için, hem de çalışmayı planlayan eğitmen için baskı yaratır. Çünkü bir otorite figürü yanlış yapmaz. Yolunu şaşırılmaz. Zaafları yoktur. Neredeyse bir insan değil, bir tür yarı tanrı ya da kahramandır. Elinden hata yapma özgürlüğü alınmış bir eğitmen, gergindir. Kendine tanımadığı ortalama olma ya da yanılma payını katılımcıya da tanımaz.

Literatürde liderin özellikleri arasında, katılımcılara karşı ön yargısız, hoşgörülü, yargılayıcılıktan uzak, yapıcı ve güler yüzlü olması gibi ifadeler vardır. Ve katılımcıların tüm fikir ve davranışlarını korkmadan ifade edebilecekleri ve bu şekilde eğitmen tarafından kabul edilmeleri gerektiği de. (Adıgüzel, 2010: 92) Tabii ki yargılayıcılıktan uzak, ifade özgürlüğünün arkasında durulmalı; ama sadece katılımcıların değil eğitmenlerinin de... Ayrıca ifade özgürlüğünün gözetilmesi başka bir şeydir, her ifadenin kabul edilmesi başka. İlki bir özgürlük ortamı yaratır, ikincisi ise olası ayrımcı ifadelerin kabulüyle; şiddet. Tam bu noktada, Gadamer'in ufuklar füzyonu kavramı durumu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır diye düşünüyorum... Gadamer farklı yaklaşımları dinleyebilmek, anlayabilmek, özümseyebilmek ve oradan hareketle başka ufuklara yelken açabilmekten bahseder bu kavramla. Bu yaklaşıma göre, ben'in öteki'ni anlamaya çalışması zorunludur, çünkü aksi halde kendisini tam olarak anlaması mümkün değildir; tam bir kendini anlama, başlangıçta, sorgulanmamış varsayımlarımızın ve önyargılarımızın sınırlılığını taşır. Başka kültürleri ve ahlak sistemlerini anlamaya çalışmak bir ufuklar füzyonuna yol açar ki, bu yolla kendi kimliğimizin üzerinde öz-eleştirel düşünmeye imkan veren daha geniş bir kavramlar dizgesine kavuşuruz. Fatmagül Berktaş, Ufukların füzyonun, benliklerin füzyonu olmadığını, yani başka birinin düşündüğü, duyduğu, inandığı her şeyle aynı fikirde olmak anlamına gelmediğini, başka ahlaki sistemleri eleştirmemek anlamına da gelmediğini ifade eder (Berktaş, 2013: 9) Öteki'nin eleştirisi, daima öz-eleştiriyle el ele gitmelidir diye de ekler. Bu yaklaşım kişiye çoğul perspektifler, bakışlar kazandırır ve başkalarının bakışından, konumundan dünyayı ve kendini seyretmek, bütün o başkalarının sunduğu/sunabileceği katkıların hakkını vermeyi mümkün kılar. O zaman Hannah Arendt'in sözünü ettiği "genişletilmiş zihin"e ulaşma çabasında mesafe kaydederiz diye ekler Berktaş. (Berktaş, 2013: 10) Yaratıcı drama çalışmasını sürdüren kişinin ulaşması gereken nokta tam da böyle bir yerdir; "genişletilmiş bir zihin"... Bu sa-

dece drama, tiyatro ya da farklı disiplinlerden beslenmekle gelinebilecek bir kıvam değildir ne yazık ki. Eğitimcinin, liderin, oyun kurucunun, çalışma yürütücüsünün, öğretmenin her ne ile ifade ediyorsak bu konumu, o kişinin bulunduğu avantajlı konumdan kaynaklı, kendi anlatısına hayranlık duymaktan, başka anlatılara körleşmeyecek, sağırlaşmayacak kadar aydınlık bir zihne ve içgörüyeye sahip olmasıdır burada kasıt. Ancak esnek, açık bir zihinsel ve duygusal dünyaya sahip olmakla edinilecek bir beceridir bu... Akademik donanım, tek başına yeterli değildir yani. Sürekli soru sormayı, verili olandan şüphe etmeyi, kendiyi ve dünyayla yüzleşmeyi göze almayı gerektirir. Bu yüzden çalışmayı sürdürenin biraz uçar, özgür bir ruh olması gerekir. Yolunu kaybetmeyi göze alacak, yeni yollara sapmaktan heyecan duyacak bir yersiz yurtsuz... Benjaminvari bir flanör; beklenmedik, doğaçlama ve şaşırtıcı olana doğru yolculuğa çıkmaktan keyif alacak. Öngörülemeyen sonuçlara açık... Çünkü Paulo Freire'nin de ifade ettiği gibi; ancak açık, eleştirel bir pedagoji, bizi reçete yöntemlerden, sabit mantıktan, epistemelerden ayıracak ve özgürleştirecektir. (Freire, 1998) Ama literatürde liderin özellikleri arasında bunlar hiç anılmaz. Anılan özelliklerden bir diğeri de, liderin tarafsızlığıdır. (Adıgüzel, 2010: 92) Nötr lider nasıl olacak, tarafsızlığa bu kadar methiye düzmek doğru mudur peki. Liderin tarafı bellidir aslında; her zaman ayrımcılık karşıtı bir tutum sergilemelidir. Hem kendi dilinin ve yönteminin yeni bir ayrımcılık yaratmaması, hem de atölye sürecinde ayrımcılık yaratan tutum ve davranışlara karşı sessiz kalarak ayrımcılığı yeniden üretmemesi gerekir. Nesnellik ve tarafsızlık olası değildir yani. Sessizlik bir taraf olmaktır aslında. Bu yüzden farklı ırklara, cinsiyetlere, türlere, kültürlere yönelik ayrımcılıklara sessiz kalınmaz.

Örneğin, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bir atölye yapıyor lider diyelim. Öncelikle toplumsal cinsiyet rollerinin her cinsiyet kimliğini ezdiğini fark ederek kurgulaması gerekiyor atölyesini. Elbette her gün bir kadının öldürüldüğü, namus cinayetlerinin işlendiği ataerkil bir dünyada kadının durumunu tartışmak önceliklidir. Ancak Simone de Beauvoir'ın ifadesiyle “nasıl kadın olarak doğulmuyor ve kadın olunuyorsa” benzer bir şekilde, kimse erkek olarak da doğmuyor, erkek oluyor aslında. Erkek olmayı öğrenen, zorla öğretilen erkeklere de, bu verili rollerin onları nasıl sıkıştırdığını, eril iktidarın her türlü cinsiyet üzerinde nasıl bir baskı kurduğunu fark ettirebilmek de önemlidir. Yani eril iktidar biyolojik olarak

kendini erkek olarak tanımlayanlar için de sadece bir nimet değil, aynı zamanda sürekli rüşlerini ispat etmek zorunda oldukları, değilse cezalandırılacakları, yok sayılacakları totaliter birer baba figürüdür. Babadan kurtulmak her cinsiyet kimliğini özgürleştirir, sadece kadınları değil...

Ayrıca yine böyle bir atölyede cinsiyet kimliğini iki ile sınırlandırmanın, trans, interseks bireyleri görünmez kıldığı gerçeğinin de unutulmaması gerekiyor... Cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimin skalasının ne kadar geniş olduğunu da hatırlatmalıdır atölye. Heteronormatif normlarla atölyeyi inşa etmekten kaçınılması gerekiyor yani. Heteroseksüellerin yanında, biseksüel, aseksüel ve eşcinseller de vardır. Nefret cinayetlerinin işlendiği bir coğrafyada olduğumuzu unutmadan, lgbti bireylerine yönelik nefret söylemine de dikkat çekerek, atölyedeki olası homofobik, transfobik katılımcıların, kendileriyle yüzleşmelerine uygun bir plan hazırlayarak gerçekleştirilebilir elbette bu. Her ne kadar eğitmen, atölye planını tüm saydıklarımızı gözeterek hazırlasa da, süreci katılımcı, katılma biçimine göre kendisi belirlediği için, tutum ve davranışlarıyla ayrımcılık yaratmaya devam edebilir. Farklı cinsiyet kimlikleri ya da farklı cinsel yönelimleri bir hastalık, sapkınlık, ahlaksızlık, anomali gibi algılayabilir. Bunu sözlü olarak ifade etmese bile, yansılacağı rol kişisiyle dışavurabilir. Bir eşcinsel erkeği stereotip feminen imajlarla ya da eşcinsel bir kadını stereotip maskülen imajlarla çizebilir. Atölye yürütücüsü ister role girip sürece dahil olarak, isterse de değerlendirme aşamasında, bunların sadece birer imaj olduğunu ve gerçeği temsil etmediğini, gerçekliğin değişken ve geniş bir skaladan oluştuğunu hatırlatmalıdır. Maskülenlik feminenlik toplumsal cinsiyet rollerinin dayatmasıdır, sonradan öğrenilir. Maskülenlik erkeğe, feminenlik kadına atfedilen karakteristik bir özellik olarak düşünülür. Bu da özcü bir erkek ve kadın algısını yaratır. Oysa maskülenlik/feminenlik zaman ve cinsiyet ilişkileri içerisinde değişen, güç ilişkilerinden bağımsız olmayan toplumsal bir inşadır.

Oldukça sık karşılaşılan başka bir sorun da, eşcinselliğin, transeksüelliğin bir güldürü unsuru olarak kullanılmasıdır. Çünkü zihinlerdeki normal ölçütü, farklı cinsel yönelim ve kimlikleri anormal olarak algıladığı için gülünç bulur. Böyle bir durumda da atölye yürütücüsünün, “burada komik olanın ne olduğu” sorusuyla duruma müdahil olması gerekir. Ayrıca katılımcılar travesti ya da trans bireyleri sadece birer seks işçisi olarak algılayabilir. Seks işçiliğini hafife aldığım ya da gayri ahlaki bulduğum

için vurgulamıyorum elbette bu konuyu. Kendi tercihleriyle seks işçiliği yapan bireyler var çünkü. Buradaki mesele, günlük hayatta, iş hayatında, sokakta uğradıkları ayrımcılık nedeniyle, seçeneksiz bırakıldıkları için, istemedikleri bir işe zorlanıyor olabilme ihtimalleri, ister seks işçiliği ister başka bir iş. Bu ihtimali göz önüne alarak yapılacak bir doğaçlama anlamlı olabilir. Ama eğer zihinlerde, onlar hafif meşrep, ahlaksız olarak damgalandıkları için ve seks işçiliği de benzer tanımlamalar yüzünden olumsuz çağrışımlara neden oluyorsa, tehlikelidir. Bu yüzden değerlendirme aşamasında tüm bunların tartışılması gerekir. Genel yaygın alışkanlıkla genellikle duyguların ifadesine yönelik “nasıl hissettin bugünkü çalışmada” gibi sorular dışında, katılımcıyı zihinsel olarak süreci yeniden değerlendirmesini sağlayacak sorularla, eleştirel düşünme mekanizmasını aktif hale getirmek önemlidir. Örneğin “sizce seks işçiliği ahlaksızlık mıdır, işçi olmak ne demek, emeğini ya da bedenini satmak arasında nasıl bir fark olabilir, lgbti bireylerinin seks işçiliği yapmasını nasıl okuyorsunuz, trans seks işçilerinin güvencesizliğine karşı örgütlenen Bembe Hayat diye bir yapılanmayı duydunuz mu, güvencesiz ve sağlıksız koşullarda çalışan iş kolları hakkında bir bilginiz var mı, nefret cinayetleri kelimesi sizde ne çağrıştırıyor, homofobi, transfobinin kaynağı ne olabilir” vb. sorular sorulabilir gruba. Dolayısıyla böyle bir atölyeyi yapmaya kalkışan kişinin, öncelikle bu meseleler üzerine kafa yormuş ve aslında tüm ayrımcılıklar arasındaki bağları da kurmuş olması gerekir... Örneğin bir toplumsal cinsiyet atölyesi cinsiyetçilik tuzağına düşmüyor olabilir, ama aynı atölyede, bir ırk ya da bir tür ikincilleştiriliyor olabilir. Bir erkek tarafından şiddet gören kadın rolüne girmiş bir katılımcının, erkeğe öfkesini “hayvan herif” ya da benzeri ifadelerle yansıtıyor olması durumlarında, yine müdahaleci olmalıdır yürütücü. Dilimiz cinsiyetçilik, türçülük ve ırkçılık konusunda ne yazık ki zengin deyim ve atasözlerine sahip. Dile işlemiş ayrımcılıkla karşılaşıldığında, atölye yürütücüsü şu tür soruları sorabilmelidir katılımcılara; “hiçbir öküzün taciz ettiğine, herhangi bir ayının toplu taşıma araçlarında bacağını açarak oturup yanındakine alan bırakmadığına ya da bir yılanın soykırım yaptığına ve bir köpeğin faşist davranışlarına şahit oldunuz mu? Niye, insana ait tüm olumsuz özellikleri tarif ederken hayvanları kullanıyoruz.” vb. sorularla bir tartışma başlatabilir. Bu durumun hem insanı aklayan, hem de hayvanı ikincilleştiren bir zihniyetin ürünü olduğunu fark etmelerini sağlayacak bir tartışma açılması önemlidir. İnsan

merkezci tutumla, eril zihniyet ve ırkçı yaklaşım arasındaki bağı kurdurmaktır buradaki asıl mesele.

Tabi bütün bunları yaparken, tarafsız olmayalım, tarafımızı ayrımcılık karşıtlığının yanında belirleyelim derken, paternalist; babacı bir tutumun tuzağına da düşmememiz gerekiyor. Paternalist ilişki tek yönlü, dikey, yukarıdan aşağı ve aşırı korumacıdır. Katılımcıya neyi nasıl hissetmesi ve düşünmesi gerektiğini dikte etmeden, yani paternalizmin tuzağına düşmeden, atölye yürütücüsü olarak, onları farklı görüş ve yaklaşımlarla tanıştırmamızın yollarını bulmamız gerekiyor. Refleks duygu ve düşünceleri üzerine sürekli sorular sormak, onlarda sıçrama, aydınlanma yaratacağı diye düşünüyorum. Dikte etmek, hiyerasşik bir ilişkinin habercisi olarak ayrımcılık yaratır. Bu yüzden tartışmaları sürekli değerlendirme aşamasına bırakmak yerine – ki orada yürütücü avantajlı bir konumdadır, her ne kadar dikte etmese de, sözü kaçınılmaz olarak dinlenir- canlandırma aşamasında yürütücü; karşıt, düşünülmemiş rollere bürünerek, yani sürecin bir parçası olarak, tartışmayı daha eşit bir zeminde yürütebilir. Dışarıda kalan, etkinlikleri kurgulayan, değerlendiren biri olarak değil, sürecin bir parçası olarak yani... Çünkü bizim gerçekleştirdiğimiz tüm atölyelerde ve aslında hayatın kendisinde de, şiddet içermeyen eşit ilişki kurduğumuz eşlikçilere ihtiyacımız var sadece. Bizimle birlikte yol almaktan keyif alan, deneyimlerini paylaşan, öğrenmenin karşılıklı bir süreç olduğunu idrak eden insanlara, eğitimcilerle, atölye yürütücülerine...

Literatürde yer alan başka bir lider özelliği de; olumlu dönütler verilmesi ve atölyenin olumlu duygularla sonlandırılmasının sağlanmasıdır. (Adıgüzel, 2010: 94) Bu yaklaşım, yaratıcı dramayı idealize eder. Elbette ki atölyelerde, katılımcının kişiliğine yönelik saldırılardan, yargılayıcı ve küçük düşürücü tutumlardan ya da benzeri nedenlerden dolayı, sürecin mutsuz sonlandırılmasından bahsetmiyorum. Bu tutumlar zaten kabul edilebilir değil. Yaratıcı drama, kurgusal bir ortamda, bir tür hayatın provası ve güvenli bir alanda hayata hazırlık süreci olarak kabul edilir. Ama bu kurgusal ortamı güvenli kılacağız diye, sıkıntıdan, olumsuzluklardan muaf tutarsak, kendimizi gerçekten nasıl hayata hazırlayabiliriz, nasıl problem çözme becerimiz gelişebilir, nasıl hayatı her boyutuyla algılayabiliriz. Katıldığım liderlik sertifika programında, bir lider adayı Tuzla tersanesindeki iş cinayetlerine ilişkin bir atölye yapmıştı. Atölye bitiminde, katılımcı konumunda olan diğer lider adayları, çalışmanın sonunda mutsuz oldukla-

rını, oysa her koşulda atölyeden olumlu duygularla çıkılması gerektiğini hatırlatmışlar ve atölyeyi eleştirmişlerdi. Atölye yürütücüsü ise bununla ilgili en ufak bir yorum yapmamıştı. Nötr kalmayı şiar edinmiş, bu tutumun herkese eşit mesafede olmak anlamına geldiğini düşünen yürütücülerden biriydi çünkü. Neyse ki katılımcı olan diğer lider adaylarından bir kaçından, iş cinayetlerine şahit olmanın, bu gerçeklerle karşılaşmanın, yüzleşmenin mutsuz etmesi kadar doğal bir durum olmadığı, ancak bu duygunun, bu cinayetlerin sonlanması için kendimizi sorumlu hissedip, bir şeyler yaparsak, yani sorunun çözümü için harekete geçerse değişebileceğini söylemişlerdi. Sorunlara kulaklarımızı tıkayarak, görmezden gelecek değil. Kurgusal ortamda çeşitli oyunlarla ve role girme etkinlikleriyle, farkındalık artırma amaçlı bir yöntemin yapılması gereken şey de tam da budur zaten; katılımcıyı gerçek hayatta harekete geçmek için ateşlemek.

Aynı konuyla ilgili bir başka örnek daha vermek istiyorum. Üniversitede seçmeli olarak verdiğim yaratıcı drama derslerinin birini; işaretleme, etiketleme, ötekileştirme üzerine yapıyorum. Genellikle iki tane fotoğraftan yola çıkıyorum. Bir tanesi üzeri kırmızı çarpı işaretiyle boyanmış bir ev, bir diğeri de elinde çeşitli evraklar olan ve onların ne olduğunu anlamaya, hatırlamaya çalışan yaşlı bir kadın fotoğrafı... İlk fotoğraf için sordüğüm soru, “bu işaret sizin için ne anlam ifade ediyor, sizce bu evde kimler oturuyor olabilir, niye işaretlenmiş olabilir.” İşaretlenmenin nedenini tartışacak bir doğaçlama yapmalarını istiyorum ardından. Yaşlı kadın fotoğrafı için de, bu kadın şu anda nerede yaşıyor olabilir, elindekiler ne vb. sorular sorduktan sonra, bir ipucu vereceğimi, bu kadının çocuk yaşlarda ismini değiştirmek zorunda kaldığından bahsediyorum. Ve ismini değiştirme nedenleriyle ilgili bir doğaçlama yapmalarını istiyorum. İlkinde de ikincisinde de grup yüzde doksan Nazi soykırımı üzerine gidiyor. Üstelik de işaretlenenler ya da ismini değiştirmek zorunda olanlar sadece Yahudiler oluyor. Nazi soykırımına uğrayan Çingeneler, eşcinseller, engelliler, yaşlılar ve hastalar hiçbir zaman doğaçlamanın konusu olmuyor. Ardından hemen şu soruyu soruyorum; “kendi coğrafyamızda bunlar hiç yaşanmadı mı, kimsenin evi işaretlenmedi mi, insanlar isimlerini değiştirmek zorunda kalmadılar mı. Sizce niye soykırım deyince aklımıza Almanya’nın da ve bütün dünyanın da kabul ettiği Nazi soykırımı geliyor sadece.” Son dönemde katılımcıların, güvenli bildik sularda yüzmelerini engellemek adına, fotoğrafları verdiğimde, tüm fotoğrafların Türkiye’den olduğu bil-

gisini de ekliyorum. Bir atölye yürütücüsü olarak, milli ve manevi hassasiyetlere dokunmayalım endişesiyle, bu hassasiyetlerin yaratacağı ırkçı, ayrımcı tutumlara pirim verme hatasına düşmemem gerektiğini sürekli aklımda tutarak. Atölyede tüm tarihsel olguların her yönüyle tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Eğer resmi tarihin anlatıları, tartışılmaz bir veri olarak kabul edilecekse, eleştirel düşünmeyi geliştirdiği iddia edilen yaratıcı drama yönteminden hiç yararlanmamamız gerekiyor zaten. Öğrenciyi pasifize eden, bilgileri ona boca eden, neden sonuç ilişkilerini kurmasını engelleyen formal eğitim sistemi hali hazırda bunu yapıyor. Dolayısıyla alternatif bir yaklaşım sunmayacaksa, yaratıcı drama bu alanlara hiç girmemeli bana kalırsa.

Tam bu aşamada eğitimde dramanın okullarda yaygınlaşmasının getireceği olumsuz sonuçları da tartışmakta fayda var. Eğitim ideolojiktir. Kişinin kendini gerçekleştirmesine olanak tanımak yerine, onda hakim ideolojinin istendik davranışlarını ortaya çıkarmaya çalışır. 2005'den beri yapılandırıcı eğitim sistemine geçmiş olsak da, yani yığmacı bir bilgi edinme sürecinden çok, neden sonuç ilişkilerinin kurulduğu, problem çözmeye dayalı bir öğrenme biçimi oturtulmaya çalışılsa da, hala öğrencilerin başarılarının çoktan seçmeli test sistemiyle ölçüldüğü bir eğitim modelinde, yaratıcı, eleştirel düşünme becerisi gelişkin, kendini gerçekleştirme potansiyeli olan nesillerin yetişmesi çok olası görünmemektedir. Böyle bir eğitim sistemini yaratıcı drama yöntemini kullanarak niye işler hale getirelim. Tıkanmışsa, tıkanmışlığı kabul etmemiz gerekiyor önce. Özgürleştirici oyunlarımızı, niye bizleri cendereye almaya çalışan, tektipleştiren, baskıcı bir sistemin işlemesi için kullanalım ki. Bu sistem şiddet üretir ve bizler de oyunlarımızı, şiddete aracı kılmamalıyız. Özetle müfredatı sorgulamadan, bu müfredatı yaratıcı drama yöntemiyle işlemeye çalışmak, şiddeti yenden üretmekten başka bir sonuç yaratmaz.

Dramayı elbetteki sadece öğrencilerle yapmıyoruz, oynamaya, katılmaya hevesli, gönüllü herkesle atölyeler düzenliyoruz. Ancak bu konu da oldukça kritik; drama kimi zaman öyle idealize ediliyor ki, hayata geçmesi olası olmayan öyle kazanımlar tespit ediliyor ki, hiç olmayacak gruplarla üstelik... Örneğin polislerle şiddet karşıtı atölyeler gerçekleştiriliyor. Polis devletin baskı aygıtıdır. Ve resmi ideolojinin tehdit gibi gördüğü unsurları baskıyla sindirmeye, yok etmeye çalışır. Bu yönde emir alır. İş budur. Bu yüzden devletin kolluk güçleriyle şiddet karşıtı bir atölye yapmak oldukça

naif bir tutumdur. Ya da işletme sahipleriyle iş güvenliği üzerine bir yaratıcı drama atölyesi yapmak da benzer bir şeydir aslında. Kapitalist rekabetçi dünyada sermaye sahibi sadece ekonomik maliyet hesabı yapar, sosyal ve ekolojik maliyet onun ilgi alanı dışındadır. Eğer iş yerinde iş güvenliğiyle ilgili gerekli önemleri almıyorsa, bilmediğinden değil, alacağı önlemlerin getireceği ekonomik yükü, kazancının düşmesini istemediğindedir. Ya da belediye meclis üyeleriyle, engellilerin sosyal hayatta yaşadıkları sorunlara ilişkin bir atölye yapılması da oldukça yararsız, beyhude bir çabadır. Eğer şehirler mimari açıdan engelliler için tasarlanmıyorsa, şehir bölge planlamacılarının ya da mimarların, bu konuyla ilgili bilgi sahibi olmadıklarından değil, engelliler üretime yeterince katılmadıkları, yani gelir elde edemedikleri ve bu yüzden gerçek birer tüketici sayılmadıkları için, sağlıklı yaşam ve sosyal hayata katılma hakları da gözetilmemektedir. Ya da töre cinayetleriyle ilgili bir atölyeyi, kırsalda yaşayan feodal değerleri benimsemiş erkeklerle yapmayı hayal etmek de oldukça naif bir yaklaşımdır. Şu gerçeği unutmamak gerekir; ezen, iktidarından, ezme halinden kendi isteğiyle vazgeçmeyecektir. Bizlerin çalışması gereken gruplar da, bu yüzden ezenler değil, ezilenler olmalıdır. Şiddeti, şiddet üretenlere; “lütfen şiddet uygulamayınız” diye engelleyemeyiz. Ancak ezilenlerin haklarını onlara hatırlatarak bunu durdurma şansımız olabilir. Burada forum tiyatrosu teknikleri imdadımıza yetişiyor aslında. Ezilenleri, ezilme halinden, bir ezene dönüşmeden nasıl kurtulabileceklerine ve başka bir dünyayı nasıl kurgulayabileceklerine ilişkin farkındalık yaratan oldukça etkili bir yöntemdir.

Çalıştığımız grupların tespiti ne kadar önemliyse, çalıştığımız konulara nasıl yaklaştığımız da o kadar önemli aslında. Örneğin yokluk ve yoksulluk üzerine bir atölye yaptığımızı düşünelim, doğaçlamaların çoğu yardımlaşmanın erdemi üzerine odaklanıyorsa, değerlendirme aşamasında yürütücünün katılımcılara şu soruyu sorabilmesi gerekir. “yardımlaşmak eşitsizlikleri engeller mi, yoksa sadaka kültürünü normalleştirir mi, niye herkesin emeğinin hakkını eşit olarak aldığı bir dünyayı hayal edemiyoruz, dünyanın en zengin 60 kişisi, diğer kalan insanların tüm gelirlerinden daha fazla varlığa sahipmiş. Sizce onlar bizden daha zeki, çalışkan oldukları için mi böyle bir sonuç ortaya çıkıyor. Ya da çalışmak niye erdem olarak algılanıyor ve aylaklık o kadar olumsuzlanıyor” gibi sorular sorulabilir ya da bu sorularla birer canlandırma planlanabilir.

Tüketici haklarıyla ilgili atölyede doğaçlamaların çoğu; bilinçli tüketici olmanın, ürünlerin son kullanma tarihlerine bakmak ya da ürünleri belli bir süre içinde iade etmek olduğu üzerine odaklanırsa, yine yürütücünün şu sorularla sürece müdahil olması gerekir: “Tarım ilaçlarının insan vücuduna, diğer canlılara, toprağa, suya verdiği zararlarla ilgili bir fikriniz var mı ya da GDO’lu ürünlerin. Ya da niye tüm ihtiyaçlarımızı satın almak zorundayız. Niye üretici olmak yerine, sürekli tüketici konumundayız. Kendine yeter, satın almasız bir hayat mümkün olamaz mı” diye dünyadaki ekolojik çiftliklerden örnekler verilebilir.

Bu aşamaya kadar yaratıcı drama kimlerle, hangi konular etrafında, ne tür hassasiyetler gözetilerek yapılmalıdır sorularının olası yanıtları tartışıldı. Ve bu süreçlerde, şiddetsiz bir iletişim ve öğrenme ortamı yaratılabilmesi için atölye yürütücüsün sahip olması gereken, ayrımcılık karşıtı; anti hiyerarşik anti otoriter tutumunun önemi... Son olarak da, ayrımcılık yaratma ihtimali olan, yaratıcı drama atölyesinin aşamalarına değinmek istiyorum... Atölye üç aşama olarak planlanır; ısınma, canlandırma, değerlendirme şeklinde... Aşamaların kendi içinde de, birbirleri arasında da bir hiyerarşi yaratma ihtimali çok yüksektir. Atölyelerde çoğu zaman, canlandırma varılması gereken nihai bir hedef gibi algılanır. Isınma, canlandırma için araçsallaştırılır. Oysa hiçbir aşama birbirinden daha az ya da daha çok önemli değildir. Biri olmazsa süreç her koşulda eksik kalır. Genellikle ısınma aşamasında, grup dinamiği sağlamaya, duyuları açmaya ve atölyenin odağına fiziksel ve zihinsel olarak hazırlanmaya yönelik olan oyunlara, katılımcılar oldukça keyifle dahil olur. Çünkü oyun her yaş için eğlenceli bir etkinliktir. Oyunun gayri ciddi olarak algılandığı, sadece çocukluk dönemiyle sınırlandırıldığı, bu yüzden çok hızlıca hayatlardan çıkartıldığı bize benzer coğrafyalarda, oyun bitmeyen bir hasrettir. Katılımcıların ısınma aşamasına gösterdikleri coşkulu tezahürat, bu nedenle anlaşılabilir. Her ne kadar canlandırma aşaması da rol oynama etkinliklerinden oluşuyor olsa da, daha fazla zihinsel efor gerektirdiği, eleştirel ve yaratıcı düşünmeye teşvik ettiği için, katılımcılar açısından daha zorlu bir süreç olabilir. Bu yüzden kimi atölye yürütücülerinin, katılımcılara yönelik – ısınma aşamasını kastederek- oyun insanısınız ya da -canlandırma aşamasını kastederek de- etkinlik insanısınız gibi kategorileştirme, etiketleme yapıyor olmaları ayrımcılık yaratır. Üstelik yürütücünün, oyunsu bir öğrenme ortamı olan yaratıcı dramayı da yeterince içselleştiremediği

anlamına da gelir; fiziksel oyunları hafife alıp daha çok zihinsel oyunları önemseme hali... Kimi yürütücülerin, yaratıcı dramayı ısınma aşamasındaki oyunlarla tamamladığı da bilinen bir gerçektir. Elbette yanlıştır bu. Ancak bu yanlışa dikkat çekmek adına, yeni bir yanlışa imza atılmaması, ısınma oyunlarının hafife alınmaması gerekir.

Dikkat edilmesi gereken başka bir nokta da ısınma aşamasındaki oyunların niteliğidir. Çoğu, çocuk oyunlarından, atölyenin amacına uygun şekilde devşirilmiş, dönüştürülmüştür. Eğer atölyemizde şiddet üretmeyelim diyorsak, rekabetçi oyunlardan da uzak durmalıyız. Zaten kapitalist rekabetçi dünyanın görünür ve başarılı olma ölçütleriyle çok fazla değerlendirilip, hayatın birçok noktasında başarısız, yetersiz bulunup dışarıda bırakılıyor. Bari oyunların dışında kalmayalım. Oyunlarımız, aslında bizlerin biricik ve kıymetli olduğumuzu hatırlatsın ve hayattaki rekabetçi, ayrımcı, dışlayıcı tutumları dışarıda bırakarak, güçlendirsın bizleri...

Tüm bunların uygulanabilmesi, atölye yürütücüsünün verili bilgilere eleştirel yaklaşması, her türlü ayrımcılığı mesele ediyor olması, daha özgür, eşit bir dünyada nasıl yaşayabiliriz sorusuna alternatif yanıtlar arayacak kadar donanımlı olmasıyla mümkün olabilir. Ve şiddetsizliği şiar edinmesiyle elbette. Hayatımızdaki tek şiddetin cinsiyetler arası tahakküm ilişkilerinden kaynaklanmadığını, ırklar, türler arasında da benzer bir hiyerarşinin kurulduğunu ya da yaşa, eğitim düzeyine, bilgi birikimine, deneyime bağlı eşitsizliklerin de yaratıldığını akılda tutarak, bütüncül bir bakış açısıyla, bu ayrımcılıklarla mücadele etme şansımızın olduğunu, hep hatırdta tutarak olabilir ancak bu...

Ve son söz... Kurduğumuz oyunların, şiddetsiz bir dünyanın kapısını aralaması umuduyla...

Kaynakça

- Adıgüzel, Ö. (2010). *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Antalya: Naturel Yayınevi.
- Berktaş, F. (2003) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2012) *Cinsiyet Belası*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakırlar, C. ve Delice, S. (2012). *Cinsellik Muamması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Direk, Z. (2013) *Queer Kuram ve Cinsiyet Farklılığı*, <https://zeynepdirek.wordpress.com/2013/01/04/queer-kuram-ve-cinsiyet-farklilikgi/>

- Halberstam, J. (2013). *Çuvallamanın Queer Sanatı*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Freire, P. (1998) *Ezilenlerin Pedagojisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şeker, B. (2013). *Başkaldıran Bedenler*, İstanbul: Metis Yayınları.